

949.71
"1877/1878"

Д. Трајковић

Покрети за ослобођење

у крајевима ослобођеним
1877-78

Лесковац, 1928

Д. М. Трајковић

Уведено у нови инвентар бр. 2687
1 Јануара 1942. год.

Београд

Покрети за ослобођење

у крајевима ослобођеним
1877-78

другчије. На једној страни били су идејно и историјски.
Бугарија избочеје изаја у турском делу Бурске Им-
перије, из другога обе у неосредњој близини су Ја-
ванска, Пустој Реда и Години) били су Арнаути,
који су снажни покорији могли дају у свакомјеру је
ратовање било резултат њихове снаге, а бројној је
још и добро вооружени. Стакло и стакленици стак-
лом су имали ову карактеристику. Стаклена помоћ би-
ла је Милановија пречуји, а то је било земља коју
је тако исто била потребна помоћ. Ово је у почетку
обична турска прокламија, а када Милан у њој је
члан турски широмјесец који од нареда пропира замјење.
Све до 1850. године је се још био прикњидно не-
слободање, пошто је спахијама и пристојбина им ус-
тупија један део гвозду присвојио, па је десетак
година спахија је пребројана да би се делио десетка
спахија и

Лесковац, 1928

ПРЕДАВАЊЕ ОДРЖАНО НА НАРОДНОМ УНИВЕРСИТЕТУ
У ЛЕСКОВЦУ.

Inv. бр.
39281

ГРАФИЧКИ ЗАВОД „СОКО“ — ЛЕСКОВАЦ

У крајевима око Ниша, Пирота, у Заплању,
око Власотинаца, Врања, у Пољаници, око
Лесковца и најзад у Топлици јавио се у првој поло-
вини прошлога века један низ покрета за ослобође-
ње и уједињење.

Ови покрети и по своме обиму и по карактеру
нису онакви као што је на пр. био устанак Срба у
Шумадији, покрет војвођанских Срба од 1848. или
босанско-херцеговачки устанак. Они нису такви, јер
то и нису могли бити. Овамо су прилике биле сасвим
друкчије. На једној страни били су идеално инертни
Бугари, најбоља раја у балканском делу Турске Им-
перије; на другој опет у непосредној близини (у Ја-
бланици, Пустој Реци и Топлици) били су Арнаути,
који су сваки покрет могли лако угушити, јер им је
ратовање било главно занимање, а били су бројно ја-
ки и добро наоружани. Једина слободна земља са ко-
јом су имали везе и од које су очекивали помоћ би-
ла је Милошева Србија. Али то је била земља којој
је тако исто била потребна помоћ. Она је у почетку
обична турска провинција, а кнез Милош у њој оби-
чан турски чиновник који од народа прибира дације.
„Све до 1830. г. српски је сељак био привредно не-
слободан, потчињен спахијама и приморан да им ус-
тупа један део својих производа, т. зв. десетак. Те
године сељак је ослобођен од даљег давања десетка
спахијама, а Србији је стављено у дужност да уместо

тога плаћа известан годишњи данак султану“. Так ове године Србија је од турске покрајине постала држава, а Милош од турског чиновника владалац. Разуме се, потпуна самосталност ни сада није постигнута, јер је Кнежевина добила самоуправу под султановом врховном влашћу. То је била васалија са кнезом Милошем као султановим васалом. Милош је био лојалан према своме сизерену, јер је добро увиђао да ће само на тај начин моћи да извуче од Турске највеће користи и за себе и за земљу, и није смео помагати покрете Срба ван Кнежевине.

Дакле, прилике су биле такве, да покрети овамошњих Срба нису могли узети веће размере и донети остварење оних тежњи које су их узроковале. Но то нимало не смањује њихов значај. Они се јављају као један низ светлих појава у иначе тамној прошлости ових страна. У њима се врло лепо огледају оне тежње и идеје које су од Првог Српског Устанка па све до ослобођења доминирале духом народа ових крајева. Они су нам с тога драги, и јер су наши, њих треба отргнути од заборава.

Покрет српскога народа за ослобођење био је радосно поздрављан и од Срба ван Београдског Пашалука. И њих је притискивао тежак ропски јарям некултурног и нецивилизованог господара. Будући на домаку слободе, нездовољство њихово из дана у дан постајало је све веће. Нездовољници су почели јатомице прелазити у Србију, у нади да својима донесу слободу отуда. Из нишке и лесковачке нахије био је велики број бегунаца.

Народ је почeo да сe комешa. Вести сa српско-турскогa боишта брзо су стизале у наше крајеве. Успеси српскогa оружјa будили су најлепше наде на ослобођeњe. Близина српских операцијa, нарочито после упадa у Топлицу и Лаб, говорила јe о поуздану и снази српских устанакa. Све то имало је за последицу да сe број бегунаца из ових крајева повећa. Јер сe код народа крену бунт и пркос, и он је био нестрпљив.

Смисао српскога устанка изменио сe 1809. г. Програм устаника био је сада ослобођeњe и уједињeњe и осталих српских покрајинa. Пошто су себi поставili овако тежак задатак, они су сe морали побринuti и о повећaњu своje војске, па су дошли на мисао да ћe им ратовањe бити много олакшанo, ако у тим покрајинама изазову бунe.

Кад су o Ускрсу 1809. г. устаници у четири правца прешли u ofansivu, од оне војске што је пошла на Ниш и утврдила сe на Каменици, издвојило сe једно оделењe добровољаца под старешином Илијом Стрељом, који је био родом из села Градишта код Власотинца. Ово оделењe прешло је Нишаву, одметнуло Заплање, па одавде прешло u власотиначки крај, да и његa одметne. Да би бољe извршио свој двоструки задатак, Стрељa јe један део добровољаца и велики број Власотинчана послао у Грделичку Клисурu, а сам сe задржао u Власотинцу, жеleни да изведe организацијu устанка и да гa прошири на Власину. — У исто време радио јe на одметањu своje Јабланице и Цветко Врановачки, који јe још од 1804. г. имao везe сa српским устанком и његовим војимa. Он јe одметнуo око 50 села и сa 600—700 побуњеника пошао ка Грделици, да сe састane сa Стрељиним одредом. Ус-

пут је палио турске ханове и убијао Турке, с којима је имао два повећа сукоба, на Паликући и Вучју, и на оба их места разбио. Пошто је на овај начин пресекао Турцима пут из Врања долином Ветернице у Лесковац, јер је за собом остављао побуњени народ, он је стигао у Грделицу и тако се заједно са Стрељиним добровољцима сместио у Дедобарски Хан. Још истога дана између њих и Турака заметнуо се жесток бој. Турака је било више, а имали су и два топа. Топовском ватром запалили су цебану у подруму, и тако све устанике, који су се из Хана борили, дигли у ваздух. — Кад је чуо за погибију у Дедобарском Хану, Стрела се морао повући ка Каменици. Турци су потом навалили на Власотинце, многе Власотинчане побили, велики се број склонио у планину, а варош су опљачкали па онда спалили. Одмах за овим спаљењем су многа села око Власотинца и Лесковца, и многе цркве биле су порушене. Калуђере Св. Јована у Јашуњи били су растерали а оба манастира запалили. Оваква олуја пустоши прешла је и преко Заплања, где је буна тако исто клонула.

У ово време и у Топлици је било комешања, али до побуне није дошло.

Овом диверзијом српских добровољаца и одметањем двадају врло немирних планинских крајева, Заплања и Власотинца са околином и Власином, код народа ових крајева пробуђена је нада да му једнога дана може и слобода доћи. Уздрман једном, он се осетио целином која би могла нешто и учинити. Дато му је доста духовне хране, да му челичи дух, подржава веру и јача наду. До њега су непрестано допирали гласи о успесима српскога устанка, он је препричавао јуначке подвиге Карађорђеве војске. И он је био свестан да то чине његова браћа. Благотворне последице биле су: пробуђена нада на ослобођење и покренута национална свест, која је по-лако почела тињати.

Али стање се раје после ових догађаја нимало није поправило. Напротив, због учешћа у овоме покрету, народ је још већма био притискивани и гањан. Насиља никако нису престајала. Чињени су големи зулуми. Народ је био економски страшно исцрпљен: намети и разне дажбине били су велики, кулуци тешки и чести (негде је на кућу падало по сто ргатина или радника годишње). Пљачкан је народ од арнаутских изелица, који су се некад кретали у буљуцима од преко педесет људи. Отимана је стока, жито, вино и др. Вршена су свакојака злостављања и угњетавања: де-

ци су отсецали руке, уши или их убијали; старце су страшно бatinали (њима се судило по бостанџибашки, т.ј. ударало по 100—200 batina). Ухапсити је могао свако почев од кр-сердара на селу па све до паше у главноме граду. Било је пуно хapsова: код кр-сердара, туфекчи-баше, кадије и т.д. и најзад код паше. Ударане су и казне без икакве кривице. То су т.зв. цериме.

Отимало се на разне начине. У неким местима, нарочито у понеким селима, господар или спахија задржавао се и онда кад се десетак није купио. Собом је обично водио и свога субашу а овај по каквог далчаука или готована. Тамо се ждерало, пијанчило и оргијало, често по неколико недеља. Дивљачност и одвратност овога пировања допуњавало је одвођење српских девојака и жена које су бештали, и често их нагонили да им играју наге око ватре и на месечини. Кад се на овај начин упропasti сав мал сељаков, после чега му ништа није остајало, и разори његов дом и породица, онда се одлазило другоме домаћину у селу и тако редом. Па онда из села у село. Јадни народ, морао је целу годину радији само за своје господаре, њихове субаше и субаша парасубаше.

Поред разноврсних пореза које су разрезивали о Митрову-дне, било је ваздан других намета и дажбина. Спахијама се морао дати десетак од свега, господарима девето од стрмнога жита и кукуруза; поред тога по 2 и по оке масла, котарно, т.ј. новац што се плаћа спахијама у име десетка на сено. Сем овога, пошто збере на гомилу кукуруз или пшеницу, сељак је дужан и да га однесе господару; тако и сено, пошто се покоси.

Работе су биле големе и тешке: кулук је могла наредити свака изелица, а паша је кулуком сејао пшеницу, пиринач и др.

Врло су тешко падали заостали неплаћени данак т.зв. алаџаб-вергија и кулук на државном послу или ангирија.

Велике је терете вукао народ на врату и грбачи својој. Све то притискивало је као мора, и он није могао да одахне. Али у његовој глави била је покренута једна свест, у души пробуђена једна нада: свест национална и нада на ослобођење. Од првог српског устанка, а особито од 1809. г., када је у ове крајеве дошао Илија Стрела и побунио Заплање, Власотинце и Ветерницу, док је сва Топлица била на окупу и у њој сваки час могао букнути устанак, — од тога доба у души народној начињен је преврат. Дотле резигниран, он од са-

да почиње да верује и да се нада. Он почиње да диже свој глас противу угњетача и да се буни на неправде и насиља. Али народ је још увек био голорук, економски слаб, и некултуран, и сваки његов покрет био би крваво угашен.

Године 1815. Србија је поново васкрслала. Сада су прилике за њу биле боље, и тековине другог српског устанка могле су постати трајније. У ту Србију, коју је полако али сигурно изграђивао кнез Милош, биле су упрте очи овамошњих Срба и у њу положене њихове најлепшије наде. Они су од ње очекивали ослобођење и желели уједињење с њом. Ту тежњу изражавали су они у свакој прилици. Када је априла 1821. г. букнуо грчки устанак талас његов осетио се и на нашим странама, али је био крваво угашен: Власотинце је спаљено, а нишки владика Мелентије и још пет родољуба изведени су били на вешала о Духовима 1821. г.

Заплање, околина Власотинца, Власина и Црна Трава нарочито су били национално осетљиви и живели пуним унутрашњим националним животом. Турци су, ретко смели да завире у ове крајеве, јер су се прибојавали тамошњега становништва и народних првака. Успомене на борбе српскога народа у Беогр. Пашалуку биле су још свеже, и било је још живих учесника у првом српском устанку. Развијено народно предање добро је потхрањивало народни дух, који се све више развијао. Овде се рађали људи јаки и готово потпуно национално свесни са једним великим инстинктом за слободу и големим презрењем и мржњом према угњетачу. Формираје се снаге које ће играти главне улоге у доцнијим народним покретима. Али јачих духовних веза између поједињих крајева још није било, и рада заједничког на делу ослобођења тако исто.

Иако се од кнеза Милоша и Србије све очекивало, до 1833. г. он овим крајевима није могао обратити већу пажњу, јер је био заузет другим крупнијим пословима. Његов уговор с Маршали-Али пашом био је несигуран. Однос Србије према Турској требало је регулисати једним хатишерифом, у коме ће бити изложена сва права и све повластице које је Србија добила Букурешким Миром (1812). Он је радио на повраћању оних шест нахија што су после 1815. г. дате околним пашалуцима, иако је Србија на њих имала право. Брига Милошева било је и наследно кнежевско достојанство у његовој породици. Сем тога он је био заузет уклањањем свих људи који су му могли постати опасни такмаци: Милош је

дао погубити многе од њих, међу њима и Карађорђа (1817.), и угушио више побуна (Абдулина, Ђакова).

И зато што је знао да ће оно што од Порте тражи добити само тако ако јој се ничим не замери, Милош је избегавао сзаки рад који се њој не би свидео. Он није смео помогати никакву акцију Срба у Турској, бар не отворено и тако да Порта може видети у њој и његову руку.

Захваљујући својој мудrosti и конзервативним тенденцијама својим, разуме се и успеху Русије 1829. г., Милош је био добро награђен: 1830. г. Порта је издала један хатишериф којим је Србија призната за самоуправну кнезевину под султановом врховном влашћу, а једним нарочитим бератом кнез Милош је признат за наследног српског кнеза.

После овога једно од највећих старања Милошеве спољне политике било је питање отргнутих нахија. Он је за то чекао згодну прилику, и она му се указала 1832. г. када је против Порте устао у Мисиру Мехмед Алија. Пошто је Турска била заузета на тој страни, он је у овим нахијама изазвао нереде, па ушао с војском да позврати ред. 8. децембра 1832. г. поставио је судије у Крушевцу, Параћину, Ражњу и Алексинцу и капетане за њихове околине.

Милош је ову ствар морао извести врло мудро и обазриво. Пазио је да нереди не захвате и крајеве на које према уговору с Турском није имао право. Али и поред свега настојања његовог, побуна је прешла и ван граница шест отргнутих нахија. Јер је и тамо турска управа била рђава, а народна жеља да се споји са Србијом велика.

Почетком јануара 1833. г. побуне се против Турака шеснаест села у Топоници: Мезграја, Доњи и Горњи Крупац, Врело, Кравље, Церје, Миљковац, Берчинац и др. Они пошлију два човека на границу да траже барут и однесу жалбу кнезу Милошу. Из ове жалбе чита се шта их је натерало да устану и које су њихове жеље. Између осталога тада се каже: „Сиротиња кука и плаче, до Бога се чује! Голем зулум почињен!... Сиротиња је утекла у планину: што беше за радбу човек, он је кућу оставија. Турци по падоше, девојке од седом године при њи докараше, и њи ги посмешише.... Сиротиња данас Турчину се покорити неће!.... Сиротиња данас тебе се је поклонила, под твоје крило, господаре!“ По јасним изразима овога писма види се да побуњеници нису желели ништа мање него да се ослободе ропства и пријуже Србији. Када се побуњени народ на позив Салих-

паше нишкога није разишао кућама, паша је пошао с војском на њих. Побуњеници су се били утврдили у граду Железнику (хатар села Мильковца). Турци их опколе, заподене се крвав бој, у коме Срби беху побеђени.

Ова побуна могла је само нашкодити послу на коме је кнез Милош у то време у велико радио, с тога је он одмах послao свога попечитеља иностраних дела Аврама Петронијевића, да помогне нишкоме паши да се народ смири. Али Петронијевић још није био ни стигао у Топоницу, кад му је јављено „да је све онамо лепим начином смирене и помирено, уверенијем Салих-пашиним да неће више зулумћаре међ истим народом шиљати, поставивши им и особитог кнеза вилајетског, преко кога ће се истазјавати у будуће налази“.

Народ се ипак није смирио. Маја 1833. г. опет је настало комешање око Лесковца и Ниша. Милош је своје деље приводио крају: у последњем тренутку није смео учинити ништа што би нагнало Порту да посумња у његову лојалност према себи. И како је побуњени народ тражио спајање са Србијом, он је одлучно морао одбити захтеве народних изасланика из ових крајева, нарочито из Лесковца и Ниша, а неке од њих је и затворио.

„Пред свршеним чином а утицајем руског посредовања, Турска је попустила, и тако је напослетку решено и то питање о повратку Србији шест нахија.“

И док се народ у Србији веселио са великога успеха кнеза Милоша, Срби у Турској остали су тужна срца. Они су доживели једно велико разочарење, и били су јако огорчени због таквог исхода ствари. Они су се после овога мучније осећали, чинило се да је стање постало несносније. Њихова надања овога пута била су велика, и они се никако нису могли помирити с тим да и даље остају турско робље.

Када се октобра 1833. г. нека нишка села поново дигла на Турке, кнез Милош је преко својих власти морао саветовати народу мир и у том циљу послao једнога свог човека.

Узалуд је народ писао кнезу Милошу: „пружи твоју светлу руку на нас!... На Турчина више ми раја не можемо да будемо!“ — у ово време он је могао и морао водити само онакву политику какву је и дотле водио. Сада су му такву политику диктовале прилике у земљи. На дневном реду одавно се појавило питање ограничења Милошеве власти. Јавила се тежња да се положај Милошев у држави и према народу уреди исто онако као што је регулисан поло-

жај Србије и његов према Турској. Носиоци ове тежње били су народне старешине, сам народ и Русија. Јануара 1835. г. јавила се једна буна у циљу постављања граница Милошевој самоволији, те је Милош пристао на устав којим се ово питање решава (2. фебруара 1835. г.). Али Русија је хтела да се Милош ограничи „једним телом са великим политичким атрибуцијама, Саветом из доживотних чланова које Милош неће моћи збацити по својој вољи“, па је овај устав одбацила, а установљен је Савет баш онакав како га је Русија желела. Шта више у Савет су ушли и многи лични противници Милошеви.

У оваквим приликама када се у Србији водила борба између владаоца с једне стране и народних старешина и народа с друге стране, док је Турска гледала да се оснажи њен утицај у Србији, а Енглеска се трудила да ослаби утицај Русије у Кнежевини, — у оваквим приликама кнез Милош није могао помишљати ни на какву озбиљнију акцију и помоћ у корист Срба у Турској. Највише што је за њих могао учinitи, то је да с првим људима из народа подржава везе и да приликом какве њихове побуне интервенише у смирењу, гледајући да за њих откине од Турске какве уступке. Иначе и Милош и Михаило допуштали су избеглицама да се склањају у Србију, и нема сумње да је муниција и оружје набављено отуда, чак да је нешто и од српскога кнеза долазило.

Буна од 1833. г. никада није утицала у правцу побољшања несноснога стања које јој беше узрок. Осуство личне и имовинске безбедности владало је и после. Насиља и злостављања само су настављена, и можда само пооштрена. Народ је опет пљачкан и гуљен. Зло економско стање и сиротиња само су погоршани. Целокупна народна привреда била је дивљачно уништавана, тако да раја од намета и пљачке ни глазе није могла дићи.

Целе 1835. г. народ је био нездовољан и немирањ. Те године он је неколико пута устајао на Турке и молио кнеза Милоша да га узме под своју „светлу руку“, јер више није могао подносити ропство.

Тако се најпре побунили Срби око Ниша. Милош је наредио старешини Алексиначке нахије да се робље „не прихваћа“. Народ је опет писао Милошу: „Светли Господаре, умилостиви се на нашу сиротињу! Сиротиња је много изгинула: 300 човека бемо; остале 100 човека. У твоју земљу побегомо: твој сердар бие па не тера у Турци да идемо! Што ото-

ше, и они погинуше. Сва села пуста останула: озце откараше, говеду откараше, вино источише, жито однесоше; децу посекоше, руке на децу оцекоше, уши оцекоше. Ништа не остале. Сиротиња цвили и пишти, до Бога се чује! Светли го сподаре, ти отац над нас! Пружи тзоју светлу руку над нас, ми сиротиња твоја покорита. На Турчина више ми раја неможемо да будемо!"

Кад ниоткуда није било помоћи, народ се морао примити. Али му Турчин није давао мира: већ фебруара 1835. г. из села у село ишло је буљуком преко педесет Арнаута и досађивало народу. И народ је опет прихватио оружје и дигао се на Турке. Почетком марта у Србију су почели прелазити бегунци са стоком. Власти их сада нису спречавале, али је првацима народним саветовано да се претрпе. Трпети се међутим више није могло, они су остављали породице и враћали се међу побуњену браћу. Народ је био огорчен, и покрет је сада био врло јак.

У договору с кнезом Милошем београдски везир потражио је из Цариграда мемура, т.ј. человека који ће ова „обстојатељства видети и измирити.“ Иначе одмах је послao у Ниш једног свог човека да до доласка мемура из Цариграда прима дације од побуњеног народа, и уопште с народомступа у све односе, како се Салих-паша и други тамошњи Турци не би мешали у побуњени народ. Салих-пashi је наређено па прибере војску из вилајета у варош и да јој нипошто не да излазити ван. Са овим везирозим човеком имао је поћи и А. Петронијевић, а задатак му је био да помогне смирење народа. Дата су му за то упутства и једно писмо у смислу којега је имао да посаветује народ. Писмо је врло интересантно, и гласи: „Народу нахије нишке моје љубезно поздравље! Како сам разумео ви сте се и опет побунили тужећи се на зулуме власти, и хотећи нека олакшања. Ви сте жене, дјецу и стоку вашу на наше границе дотеривали и желите прећи на ову страну. Но то ништа никако бити не може. Ви морате остати раја, и морате слушати ваше заповеднике, и избаците са свим из главе, да ви озом крају присајединити се можете. Оно што је с границама мојим учињено, ссршено је већ са свим, и више се поправљати не може. Вама сам ја толико пута поручивао да се ви смирите, и да не гинете за банбадава, но ви некако још не можете да се усовојетујете. Зато вас ево опет по озоме моме вјерноме човеку поздрављам и препоручујем вам, да се сви заједно с женама, дјецима и имањем вашим кућама вашим вратите и да се смирите. Оно што треба

раја да издаје, оно морате издавати и од тога вас нико ослободити не може. Па кад мемур из Цариграда дође, онда све ваше тегобе њему представите, и онда ће вам се у колико право и могуће буде учинити. За сад dakle и ви сви, који сте овдје, и други који нису овдје, већ су се разбегли које куд, вратите се кућама вашим сви, од првог до последњег, и не скитајте се више никуд."

Али Аврам још и „не стигне на место, а паша изашље војску у побуњена села. Војска се сукоби с устаницима. Бој буде жесток. С обе стране падне доста мртвих и рањених. Устанци одрже своје положаје а Турци се повуку к селима Каменици и Матевцу, да чувају да се и та села не би одметнула. Глас о озоме сукобу разнесен је по свима селима српским. И што је даље допирао, то је све страшније бивао. Говорило се да је на мртво пало равно 100 Срба".

Салих-паша је једза трећега дана решио да дигне војску из села. Петронијевић је с пашом начинио уговор по коме су сви добили амнистију и право да између себе изберу једнога кнеза преко кога ће му представљати све тегобе своје, а он ће им по саслушању „олакшање учинити у колико му обстојатељства дозволила буду“. Паша се обvezao да раји поврати отету имовину и да пусти на слободу све што је за ове буне било ухапшено.

Народ нишке нахије изабрао је за кнеза некога Милоја из Каменице.

Нешто поплећене стоке и кућевних ствари, што је моргао повратити од пљачкања, паша је предао њиховим сопственицима.

Али ни ова буна ије била сасвим стишана. У заплањским селима (априла 1835.) народ је одрекао харачију и није хтео плаћати док се сви бегунци не врате. Сељаци с десне стране Нишаве били су с Милојем и њега слушали; они пак доле око Дражевца изабрали себи другога поглавара, ћебану куповали, с лесковачком страном угозарали и мислили су да подигну нишевачку и лековачку нахију.

Јуна 1835. г. Петронијевић је „на нозо морao мирити ону сиротињу нишевачку с пашом“. Од кнеза Милоја била је затражена оставна. Сваком селу дато је било право да бира по једног кмета, а у Нишу код паше биће главни коџа-баша. Сем једнога хапса код паше, сви досадањи били су укинути. Хришћани се ослобођавају свакога кулука, једино не кулука паши. Спахијама ће се и даље давати десетак од свега, а гospодарима само девето од стрмнога жита и кукуруза.

У овој уредби, која је била прочитана свима властима, било је и других одредаба полициског и економско-финансиског карактера.

*

До 1835. г. народ око Ниша и Лесковца дизао се неколико пута на Турке. Али ни једна од његових буна дотле није била организована. Изгледа да међу првацима народним, вођима ових побуна, није било јачих веза и претходног заједничког припремања. Јер ако би се побунило један крај, други би остао готово пасиван или би се дигао пошто се у оном првом све било смирило. Поред овога није било довољно добrog оружја и цебане; везе са Србијом нису биле јаке, а помоћ отуда врло слаба.

После 1833. г. наступиле су велике промене. Србија се спустила готово испред самог Ниша, добивена је географски подеснија граница према њој, те се везе лакше могле хватати. Уз то су и народни вођи имали времена да увиде, да се на малену Србију не могу потпуно ослонити и отуда све очекивати, него да и сами ваља да уложе више труда и напора, ако мисле да извођују себи ослобођење од Турака и присајење са Србијом.

У овој време било је у народу неколико врло истакнутих људи. Њих је било у Нишави, Заплању, Власотинцу, Врању, Пољаници, Лесковцу и Топлици. Те људе избацило је на површину ново доба настало после покрета раје у Беогр. Пашалуку, после једнога покрета који је једноме делу српскога народа донео ослобођење. Народ се мало освестио, и у колико је бивао свеснији, у толико је и ропство теже подносио. У њега се зачела жарка жеља да се ослободи азијатске тираније. Носиоци овакве тежње народне били су први људи у народу. Они су међу собом почели хватати везе и договарати се да народ дигну на Турке. Рад њихов на једном општем устанку у поменутим крајевима био је врло озбиљан. Они су имали искуство ранијих безуспешних покушаја раје да се ослободи и придржи Србији, па су се њиме умели да користе. Они су напустили старе путеве и начине: да се побуне и онда очекују све од Кнеза и Србије. Као да су тек сад увидeli да се слобода не може искупити другаче него само по цену великих и многих жртава. И зато су ову ствар схватили врло озбиљно. Сваки у своме крају припремали су народ на устанак и прикупљали прилоге за оружје и муницију. Под изговором да иду тргозачким пословима, они су се састајали и израђивали план устанка, који се имао оствава-

рити у своје време. Имали су везе и с кнезом Милошем. Њemu су слали жалбе о зулумима турским и представљали му жеље народне.

Нама је већ познато да је власт кнеза Милоша била ограничена једним политичким телом које се звало Савет. Са оваквим Саветом Милош није могао владати, између њега и саветника започела се борба у којој је Милош морао да подлегне (1. јуна 1839. г. он се одрекао престола). У ово време Кнез није могао озбиљно помагати тежње Срба у Турској да се ослободе и придрже његовој Србији. Милош је био и сувише заузет питањем свога положаја у држави и односима према народу, да би се могао заплести у један посао какав је био рад поменутих првака народних на једном општем устанку. Он је и овога пута остао доследан својој политици, своме староме методу, „а то је радити „на парче“, откидајући од Турске једну уступку за другом, и то не ратом, већ дипломатским путем“. Милош је саветовао народне вође да не нагле са устанком, јер их с обзиром на прилике у којима се налазио није могао помоћи, а он их друкчије не би помогао него дипломатским путем. Иначе, према свему судећи, Милош је до ситница био посвећен у овој ствари, и ништа му није било непознато.

Незадовољство народа међутим непрестано је расло. Као и увек, и сада „су била два главна покретача тога незадовољства: злочеста турска управа и народна стална жеља спојити се са Србијом.“ Ово зло стање народ више није могао да подноси, и био је готов да се дигне на оружје. Народне старешине биле су доведене у незгодан положај, јер устанак још није био припремљен како ваља. Неки од њих (на пр. Милоје из Каменице) подали су се народном расположењу, и нису хтели више да чекају, док су се остали држали савета кнежева и имали пред очима све рђаве последице једног пре-нагљеног посла. Најзад се и они морали примирити.

Положај кнеза Михаила био је гори него Милошев. Он је наставио борбу са установобранитељима, и ова се борба још и заострила откада се пронео глас да Милош намерава да се врати у Србију. Установобранитељи постају сад антиобреновићевци и раде на довођењу Карађорђевића, за које су мислили да ће поштовати устав. Односи између кнеза Михаила и Порте, на коју се установобранитељи ослањали, били су врло затегнути.

„По одласку кнеза Милоша били су за неко време напуштени и они начини и они путози којима се служио Милош код је желео израдити каквих олакшица народу ван граница Кнежевине. Вођи нездовољника нису могли оценити сву важност промена у Србији. Они су слали људе и писали писма кнезу Михаилу и другим српским старешинама молећи за савет и помоћ у невољи својој.“

У пролеће 1840. год. отишао је у Крагујевац лесковачки парох Ђорђе Стојковић и однео овакву „жалбу от град Лесковац и от сза села Лесковачка наја“: „Пресветлејшему и чеснејшему Богоизабраному Государу свето-српскому.— Светлејшему преизабраному честитому великому государу нашему свето-српскому покровитељу, да Бог даде и мати божија помогнула, ваша рука светла дугачка да биде, ваша крила и нас да покрију Ако знате Бога и светога, турске муке нама одолеше, веће више не можемо трпети турски зулум! Робје доста бемо, турски зулум не можемо више трпети. Молимо тебе, светли государу, молимо и ногу ти љубимо и дугачку светлу руку, Бог да поклони и нас на твоју светлу руку, и ти за нас милостив да будеш и на светлога цара да покажеш како нама Турци досађују; како Турци на Бога не гледају, нашу веру и закон растурише, не ни давају у цркву да идемо, Бога да молимо, не ни давају празник да празнујемо ни па да се веселимо. Ако дође велики празник Турци нас сас пушке на црквена врата чекају, и гледају која је девојка по лепа они гу узнеју силом те гу потурчију. И ми што да чинимо: земља тврда а небо високо! Светли цар не знаје Турци што чинију, а нема кој да каже. Најубави мужи пробирају, који су мало на есан Турци не ги осталјају живи но ги утепају преко ноћ кришићим: да не се нађу кавурин јунак и убав и речовит. Која је жена убаза они, Турци вој мужа утепају, па гу узнеју те гу потурчију. Турци на нас инсаф не учинише: наше жене изсилуваše, наше сестре под себе турише, наше ћерке изсилуваše. Сваки спаја, сваки господар, сваки субаша, кр-сердар у свако село оро играју сас девојке. Кад је која најлепа сас силу гу теражу. Ако се нађе неки татко или брат те не пушта своју девојку, они га убију преко ноћ, и девојке докарају при себe, те им играју и поју, ракију им служују до колико сата, па после ги накарају те се свучеју голе и при њи спију сву ноћ. Такав зулум не можемо више трпети, аман Бог да види да ли има цара на земљу или нема! Нама дође веће само да

рипамо у воду да се удавимо. Не можемо више трпети турски зулум, мутлак аман!

„Алаџаб-вергија много тешка. Штогод се мучимо, ради-мо, печалимо — све за Турци; не можемо само за њи да спе-чалимо. И нам ништа не остале. Веће су не сас лику опаса-ли. Сваки дан по села идеју и баћава једеју. Ништа нама не остале. Ангарија је много, отвише: по сто ргатина за годину на једну кућу. И глобу много узимају: за неки малко кабат узнеју човеку све што нађеју, само душу оставију. Тешко от-више. Турски су зулуми отвише: писали смо од иљадо ката само едан кат. Молимо од земљу до небо!“ — Поп Ђорђе је у Крагујевцу затекао изасланика руског цара и потужио му се на неисказана насиља турска, а овај обећао да ће невоље и муке српскога народа у Турској представити руском цару и порадити да се у Нишу и другим већим градовима наместе руски конзули. Нешто доцније Стојковић је као изасланик српскога народа из нишког пашалука ишао у Београд и жа-лио се београдском управнику Хузрез-паши на насиља ниш-кога паше.

Целе 1840. и почетком 1841. г. изгледа да је међу пр-вим људима из народа било јачега додира, тешњих ве-за и саветовања. Намеравани посао озбиљно је претресан, и једино овоме озбиљном схватању може се приписати чиње-ница да су се народне старешине на једноме скупу у горње-матејевачком манастиру Св. Јована сложиле, да се устанак одложи за неко време. На томе скупу било је људи из гото-во свих крајева у којима је припреман устанак: Станко Боја-ција из Власотинца, Стојан Чавдар из В. Крчимира, Никола Срндац из Душника, Милоје Јованозић Чорбација из Камени-це, учитељ Марко Поповић из Дражевца, затим је било љу-ди из Палиграца, Кравља, Ниша, Габровца, Куновице, Џерја, Ореовца, Врела, Малче, Ума и Кнезсела. Пред њима и у присуству свештеника, који је извршио заклетву, тројици се-љака из Матејевца био је предат на чување сав сакупљени новац. О томе постоји оваква карактеристична забелешка: „У недељу 15. марта 1841. г. у Горње Матевце претеслими па-ре од вилает на Жику Ђорићевога и на Игу Щићерковога и на Ранђела Јеличићевога за подизање вилает. Примаше паре осамнаест иљаде дуката и триес иљаде цванцика и петнаес иљаде рубље.“

Али иако народни вођи нису смели журити, догађаји који су се убрзо за овим десили толико су раздражи-ли народ, да се више није могло чекати.

У ово време нишким пашалуком управљао је познати крволик Сабри-Мустафа паша. Његове посадне чете састављене од помусломањених Арнаута чиниле су ужасна зверства у Лесковцу и Врању. Крајем марта 1841. год. дешавало се да Арнаути убију дневно по неколико Срба. Турске власти као да су равнодушно посматрале ове зулуме и ништа нису предузимале, да се зло стане на пут. Срби су се позатварали у своје куће, промет је стао, трговина је била у потпуном застоју. Почетком априла нереди су били достигла врхунац, више се није могло трпети, и народ се листом дигао на оружје.

Према аустријским изворима, знак за устанак дат је из Лесковца. 3. априла у Лесковцу и околини јавила се буна, која је убрзо била угушена арнаутским башибозуцима из јабланичког среза. Вођи устанка — познати нам Милета и поп Ђорђе Стојковић, затим неки Коца Мумција, Павле и Ристан — и један део народа избегли су у Србију, многа околна села била су опљачкана и попаљена, а заостали народ, ако није побегао у планину, био је одвођен у ропство и стављан на на грозне муке, у којима би често издахнуо.

5. априла устало је Власотинце са окolinom. Власотинчане су предводили чувени Станко Бојација, Цона Видосављевић и Цона Вучић. Једно њихово оделење отишло је да затвори Грделички Дервен, а друго је пошло ка Лесковцу, да се по договору састане с Лесковчанима. Изгледа да су и лесковачки Турци пошли на њих у два крила: једна је војска напала Власотинчане на Грделици и ту их разбила, те су они почели узмицати ка Власотинцу, где су дали отпора, али у опет били разбијени. Остатак се прикупио код Црне Баре, на којој се западео бој: Власотинчани се храбро држали, битка је била очајна, изгинуло је много и Турака, али су устанци најзад морали да подлегну већој сили. Ту је пао и један од вођа побуњеника а остали су избегли у Србију. Лево крило Турске војске сукобило се са оним делом Власотинчана што су пошли ка Лесковцу. Њих око 3000 утврдило се на утоку Власине у Мораву код села Ђурлинца, и ту дочекали Турке. Битка је била крвава и страшна, јер села Ђурлинца после битке није више било. Кад је и на овој страни скршен отпор Срба, Турци су опљачкали и запалили Власотинце и велики број побуњених села, која су била готово празна, јер се народ повукао у збегове на планини или пребегао у Србију.

Устанак је захватио и Врање, али сем помена о томе нисам нашао никакве податке који би се специјално на Врање односили

За устанак у Польаници зна се да је војском из Гиљана убрзо угашен. Двојица од коловођа, Јова и Љубисав, били су ухваћени и секирома посечени, а трећи поп Ђорђе побегао је у Србију. Турци су онда многе истакнутије Србе из Польанице одвели у Ниш као таоце.

Око 6. априла Арнаути су код Прокупља напали српске устанике у Топлице, али су били потучени.

Највеће борбе вођене су око Ниша. Тамо су у исто време, 6. априла, устали Моравци, Нишавци и Заплањци. Њихов је задатак био узимање Ниша.

Моравце и Нишевце водио је Милоје Јовановић из Каменице. Он је начинио логор између Матејевца и Каменице и почео нападати град. Угрожавани у исто време заплањским устаницима, од којих је Заплањце водио Никола Срндац, а Еминокутинце и Јелашничане учитељ Марко Поповић, Арнаути су најпре морали узмицати. Сабри-Мустафа паша и нишки владика побегли су од страха у нишку тврђаву. Устаници нападну једно предграђе Ниша, у које се беше повукло око 700 Арнаута, потуку их, а предграђе разоре и спале. Али убрзо с војском дођу три арнауске паше. Логор Милојев између Матејевца и Каменице био је топовима разбијен и оба села ватром уништена. Погинуло је преко 400 Срба. Остатак од 240 повукао се у Матејевачку кулу. И овде су били под топовском ватром, па кад нису могли одолети навали Арнаута, пребегли су с породицама у Србију. Поплашена нешто поразом Милојевим, а више због несташице у муницији и навале велике турске војске, војске се Срндакова и Маркова повукоше са Горице у Еминову кутину, да ту наставе бој. У атару с. Еминове Кутине, на брду зв. Логор, начинили су шанац у који се сместило око 1000 устаника. Ту су дочекали турску војску и побили се с њом. Срби се очајнички борише, али бројно мањи и рђаво наоружани, били су 11. априла разбијени, те се даду у бегство.

Стојан Чавдар, који је у то време са једним одредом Заплањаца био посео висове код Корвин-града, како би Турцима спречио пролазак из Лесковца у Ниш, кад је чуо да су Срби претрпели на Кутини пораз и да су Турци продрли дубоко у Заплање, стане се повлачити са својом војском, која се још у путу разбегне.

Устанак се убрзо пренео у пиротски и белопаланачки крај. На овој страни устаници су били посели долину „Вузли - Јакус“, а у Белој Паланци отели од Турака четири топа. 10. априла у пиротском крају спаљене су неке турске стражарнице и дошло је до сукоба код Бегова Моста, где су Турци потукли и растера-

ли устанике, од којих је један део пребагао у Србију. Покрет Пироћанаца био је крваво угашен. О томе је нађен овакав запис: „Прво показујем ја Георги Зленеш, април ден 10 петак... Ига од Орљу и други погинуше 67 души и (Турци) деца живе (на ножезе) дизаше и жене побише, у Црноклиште и у Бетиште и Кокинцу истрепише људи; 11. априла, у недељу 86 човека. И та села изгореше и пљачку по пазар продаваше и у таја куће толко деца погореше и толко мал по пљачку учинише и карауле сами погореше па на нас ифтиру фрљише”.

Овај устанак, у коме је узело учешћа 18—20 хиљада људи и који је најпре букању у Лесковац, па убрзо захватио крајеве око Власотинца, Врања, Пољаницу, Топлицу, део Мораве северно од Ниша, Нишаву, пиротски и белопаланачки крај, најзад Заплање, — овај устанак изазвао је врење све до Босне и до Битоља.

О томе устанку постоји велики број извештаја што их је земунски генералмајор Унгерхофер слao петроварадинском заповеднику барону Чолићу. Они верно сведоче о великој дивљачности и суврости које су муслимани испољавали у овој борби, и тако исто казују колико је големо било огорчење Срба наспрам варварскога непријатеља. Арнаути су огњем и мачем уништавали људска насеља. Пленили су и пљачкали све што се могло опленити и опљачкati. Убијали су или у ропство одводили сваку живу душу затечену ту, а остало спаљивали и са земљом сравњивали. У нишкој нахији спалили су 121, а у лесковачкој 104 села. На згаришту спаљених и порушених домаова разлегао се језовит јаук и лелек деце, жена и стараца. Исто тако свирепо и немилосрдно поступали су и устаници са имовином својих арбанашких непријатеља, коју су ради одмазде пленили и палили и свугде остављали пустош за собом. У опште овај борба била је с обе стране вођена са највећом страшћу и огорченостшћу.

Устанак Срба у Турској изазвао је велике симпатије у Србији. Народ је одушевљено поздравио покрет своје потлачене браће, и био је готов да им притечне у помоћ и доврши дело ослобођења и уједињења. Али, као што је напред истакнуто, прилике у Србији нису биле такве, да би се и она смела умешати у овај устанак. Званично наредив појачање стражарских кордона на граници, а у ствари помажући прелаз и дајући уточишта српским бегунцима, српска је влада морала својим поданицима упутити овакву прокламацију:

„Христијани живећи у нахијама нишевачкој, пиротској, лесковачкој и прокупачкој, пределима Сербији сосједним, б-ог овог месеца противу ондешњи Турака, по њиовом изјасненију зулумћара, подигли су се.

„Движеније ово, било оно каквог му драго рода, ни најмање се не отињи на пределе књажеста овог. Народ је Сербски правима својим, дарованим му Височајшим Султанским Ферманима и Хатишерифима, осигуран у спокојствију и безбедију своме. Наслаждавајући се спокојством и миром, сви житељи Сербије треба да су страни овому движењу инострански поданика Његовог Султанског Величества, и да избегавају и клоне се свега оног чим би и они узели участије у возважењу ономе.

„Објављујући ово настојећом Прокламацијом Народу Сербскому, живејже препоручујем свима вообщте и свакому воособ: да сваки само своје послове гледа, и налозима своји претпостављени власти повинује се, да нико не узима участије у поменутому движењу, и да се нико ни најмање у исто не мјеша.

„Ја се надам да ће сви житељи Сербије дужности својој повиновати се, и овоме моме налогу сљедовати, чим ће показати, и овом приликом, дужну своју послушност и приврженост к прављењу своме; но ако би који толико дерзновен био да покуси умјешати се у дјело ово, и тиме преступи ову моју височајшу препоруку, бит ће праведно сматран као миранарушитељ и као такови бит ће подвернут строжајшему наказанију. — у Београду, 10 априла 1841. г. — Михаил М. Обреновић, књаз србски, с. р.“

„За овога покрета био је највећи додир народа из нишке области са Србијом и српском владом. О в а буна изазвала је велики неред у овим странама турскога царства, и ко зна да ли се не би срећно завршила, да у Србији није онда беснела династичка борба.“

Велике грозоте што их починише Арнаути гануле су Европу, она је протестовала, и под притиском јавног мњења европског Порта је морала нешто предузети. Она је саставила једну комисију и њој наложила да испита ко је крив за овај устанак; да поврати српско робље, отерану стоку и опљачкане покретности. У ту комисију улазили су једренски гувернер Јакуб паша, диванов чиновник правде Тифик-бег ефенди и видински паша Хусејин. Јуна месеце комисија је стигла у Ниш. Бојећи се отпора Сабри-Мустафе паше,

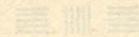
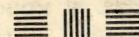
чланови су били повели одред од 9000 војске. Чим су стигли објавили су султанов ферман којим се свима Србима даје амнистија, обећава заштита Порте против сваког насиља и позывају бегунци да се врате из Србије. Као главни кривац, нишки паша је суспендован са дужности и затворен. Арнаутске чете у Нишу и посаде у Лесковцу и Врању биле су распуштене.

Бегунаца је било из свих крајева које је захватио устанак. Најпре су бегали старци, жене и деца, а после њих и сами устаници. Број њихов од 12.—21. априла нарастао је, према званичном извештају, на 9460 душа. Било је око 1360 породица. Највише их је било у Гргусовцу, дан. Књажевцу. На позив комисије да се врате, бегунци су одговорили да ће се вратити само тако ако им из арнаутскога ропства буду повраћени сви земљаци, па су тражили да им се поврате отете ствари и отерана стока, и најзад сатисфакцију за сва крволовшта почињена на њихозој браћи. Разуме се да су захтеви емиграната остали само захтеви. Турске власти биле су и сувише слабе да нагнају необуздане Арнауте на повраћај стоке и ствари, јер су они одлазећи из Ниша пустошили бездушно кудгод су прошли, клали људе, робили ствари и марву, а села палили. И без тога они су се морали враћати. Према извештају од 14. јула вратило се већ 500 породица, а према оном од 21. јула вратили су се кућама готово сви. Ипак им је током августа враћен један део марве. Јакуб паша раздели враћеном народу 200.000 пијастера као поклон султанов и обећа да ће им саградити куће о државним трошку.

У последњем устанку наш народ из крајева који су ослобођени 1877. и 1878. г. дао је максимум напора и жртава. Он је веровао у успех свога предузећа, које су организовали и њиме управљали његови најбољи синови. И када се то предузеће једном завршило са поразом, логично би било да утрне и велика нада народна на ослобођење. Али тако није било. Ни велика материјална исцрпљеност нити неизмерни лични губитци нису могли да ишчупају народу из душе ону лепу веру да ће му слобода ипак доћи. Он је и даље одржавао везе са Србијом и њеним Кнезом.

Априла 1845. г. дошли су у село Матејевац Станко Божићија и Стојан Чавдар и затражили оне народне паре, које су, не знам како, остале непотрошene, да их предаду кнезу

српском, „да опраља пут за њих, да не остану овакој за увек турски робови.“ Објаснили су да ће се те паре наћи „кад год за њих или за њихове синове за спомоћ“, јер „овој овакој неће да остане на овуј руку: ако не може с'г, а кад год ће да буде.“

Напомена

Приметбе испод текста, у којима се наводе писци и дела из којих су поједини наводи у тексту, изостале су из техничких разлога. Морао сам се ограничити да на овом месту семо побројим дела којима сам се служио:

Милан Ђ. Милићевић: Кнежевина Србија, Зимње вечери, Краљевина Србија и Поменик 5.

Тих. Р. Ђорђевић: Белешка о Власотинцу (Дело за април 1897.)

Свет. М. Марић: Цветко Врановачки, војвода јабланички (Српство, год. 2.) и Стојан Чавдар, војвода заплањски (Браство 6.)

Алекса Васиљевић: Заборављени некролог (Браство 6.)

Риста Т. Николић: Пољаница и Клисуре (Насеља српских земаља, књ. 3.)

Д-р А. Ивић: Буна лесковачких и врањанских Срба.

Д-р Ј. Х. Васиљевић: Српски Народ и турске реформе (1852.—1862.). Браство 15.

Д-р Мих. Гавrilović и С. Јованović: Спољашња политика Србије у 19. веку (С. К. Гласник, 1901.)

Ст. Станојевић: Историја Српскога Народа.

Jur. br.
39231